

УДК 338.439

І. І. Румик
кандидат економічних наук,
Університет економіки та права «КРОК»

Індикатори продовольчої безпеки України

У статті здійснено кількісну оцінку й аналіз рівня продовольчої безпеки України за допомогою системи індикаторів та їх граничних (порогових) значень. Запропоновано напрями вдосконалення існуючих підходів до визначення критеріїв оцінки стану продовольчої безпеки.

Ключові слова: продовольча безпека, індикатори продовольчої безпеки, критерії продовольчої безпеки, стан продовольчої безпеки.

И. И. Румык
кандидат экономических наук,
Университет экономики и права «КРОК»

Индикаторы продовольственной безопасности Украины

В статье выполнены количественная оценка и анализ уровня продовольственной безопасности Украины с помощью системы индикаторов и их граничных (пороговых) значений. Предложены пути усовершенствования существующих подходов для определения критериев оценки состояния продовольственной безопасности.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, индикаторы продовольственной безопасности, критерии продовольственной безопасности, состояние продовольственной безопасности.

I. Rumyk
Assistant Professor of Finance and Banking Department,
«KROK» University

The indicators of food security of Ukraine

In the article a quantitative estimation and analysis of food strength of Ukraine security is carried out by the system of indicators and their maximum (threshold) values. The ways of improvement of existing approaches are offered for determination of estimation criteria of the food security state.

Keywords: food security, indicators of food security, criteria of food security, state of food security.

Постановка проблеми

В сучасних умовах одним із основних елементів державної політики України є забезпечення продовольчої безпеки. Зміст поняття «продовольча безпека» повинен розкриватися в системі критеріїв і показників, які дають всебічну характеристику її поточного стану, динаміки і тенденцій змін. При цьому особливо важливою є наявність формалізованих індикаторів і критеріїв, за допомогою яких можна якісно та кількісно оцінити рівень продовольчої безпеки держави та конкретного регіону. Необхідність такої системи визначається об'єктивними потребами управління продовольчою безпекою, формулювання цілей державного

регулювання агропромислового комплексу та прийняття управлінських рішень (вироблення плану дій у стратегічній і короткостроковій перспективі). Однак в Україні відсутня єдина система оцінки показників продовольчої безпеки, що ускладнює проведення реальної діагностики її стану. Тому проблема кількісного визначення стану продовольчої безпеки згідно з системою індикаторів та їх граничних значень залишається досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Продовольча безпека розглядається як один із основних елементів національної безпеки держави, що забезпечує її автономність і незалежність від суміжних країн, і досліджується багатьма вченими [1]. Питанням державного регулювання забезпечення та оцінки продовольчої безпеки приділяли увагу українські та зарубіжні вчені. Серед українських авторів слід виділити Ю. Білика, П. Борщевського, В. Гейця, Л. Дейнеко, О. Кочеткова, І. Лукінова, Р. Маркова, Г. Мостового, В. Трегобчука, В. Юрчишина та інших. Серед зарубіжних учених питаннями забезпечення продовольчої безпеки займалися В. Балабанов, Е. Борисенко, Е. Сєрова та інші.

Значний внесок у розроблення методики кількісної оцінки рівня продовольчої безпеки зробили українські вчені В. Власов, Н. Волченко [2], О. Гойчук, А. Лисецький, Б. Пасхавер, П. Руснак, Р. Тринько, П. Саблук, О. Скидан [3] та багато інших. Однак питання кількісної оцінки рівня продовольчої безпеки залишається дискусійним і потребує постійного моніторингу й аналізу.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Запорукою ефективності системи продовольчої безпеки є наявність процедур комплексної діагностики її стану, яка дає змогу врахувати взаємозв'язок різних чинників. Показники повинні характеризувати стан основних чинників продовольчої безпеки. Дослідник В. Власов пропонує розглядати як найважливіші чинники такі [4, с. 69]:

- 1) рівень і структура кінцевого споживання продуктів харчування;
- 2) стан продовольчого потенціалу сфер АПК і природних ресурсів сільськогосподарського призначення;
- 3) обсяги і структура експорту-імпорту продовольства в регіоні, які характеризують міжрегіональний аспект відтворення;
- 4) якість і безпека продовольства.

На думку П. Саблука, з урахуванням досвіду світової цивілізації повинна бути розроблена та всебічно виважена парадигма національної продовольчої безпеки з тим, щоб забезпечити населення країни продуктами харчування, одягом, житлом, а промисловість – сировиною. Не може вважатися економічно розвинутою і багатою держава, якщо людина в ній обмежена у продуктах харчування [5, с. 3].

На сьогодні серед вітчизняних дослідників немає єдиної точки зору щодо системи критеріїв і показників продовольчої безпеки, що дають змогу всебічно охарактеризувати стан агропромислового комплексу та ринку продовольства. Для національного рівня існують загальновизнані критерії та показники продовольчої безпеки, проте для рівня регіону першочерговим є завдання розширення кола показників і уточнення критеріїв з урахуванням специфіки регіону, рівня забезпечення продовольчої безпеки [6, с. 98; 7, с. 89].

Дотримання продовольчої незалежності може виявитися нездійсненною для багатьох регіонів. Досягнення самозабезпечення продовольством з метою забезпечення безпеки для регіонального рівня, на відміну від національного, втрачає свою гостроту. Так, прояв загроз, які зумовлені іншими регіонами або соціально-

економічною ситуацією в країні в цілому менш імовірно, ніж прояв загроз національній безпеці з боку інших держав або світових ринків. До того ж цикли відтворення продовольства на рівні регіону балансуються на національному рівні як цілісна підсистема, яка входить до соціально-економічного комплексу країни.

Тому слід переглянути й уточнити як склад критеріїв оцінки продовольчої безпеки для регіону, так і їх значення для даного рівня. При цьому повинні бути вирішені два основні питання: платоспроможна продовольча забезпеченість населення і можливість її збереження (поліпшення) в перспективі, незалежно від внутрішніх і зовнішніх загроз. Це дасть змогу урівноважити проблему доступності до продовольства в короткостроковій перспективі та стратегічної орієнтації на стале відтворення АПК, розвитку його потенціалу і насичення продовольчого ринку власною продукцією.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягає в дослідженні стану вітчизняної продовольчої безпеки на сучасному етапі розвитку держави за допомогою системи індикаторів продовольчої безпеки та їх граничних значень.

Вклад основного матеріалу дослідження

Продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави [12].

В Україні оцінка рівня продовольчої безпеки здійснюється відповідно до Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, яка містить сім індикаторів [8].

Індикатори – це орієнтири розвитку, що визначають межу негативних процесів, подаючи сигнали учасникам ринку про можливі несприятливі сфери, зниження глобального рівня національної безпеки [12]. Вони дають змогу кількісно оцінити та сигналізувати про майбутню небезпеку, здійснити комплекс програмно-цілевих заходів щодо стабілізації ситуації.

Критерій продовольчої безпеки – це граничний (пороговий) рівень індикатора, що є межею, поза якою продовольча ситуація у країні (регіоні) вважається небезпечною. Граничні значення індикаторів характеризують граничні межі, нижче (вище) яких певна економічна (соціальна чи екологічна) система виходить зі стану рівноваги, розбалансовується та переходить у небезпечну для подальшого функціонування та розвитку зону. За граничні значення зазвичай приймають міжнародні еталонні, значення економічно розвинутих країн, найкращі значення за сукупністю регіонів, країн, рекомендації міжнародних організацій, світових і вітчизняних експертів, власні експертні оцінки, максимальні (мінімальні) з усієї сукупності показників. У зарубіжній науковій літературі застосовується близько 200 визначень та 450 індикаторів продовольчої безпеки [9].

Отже, якщо показник індикатора перевищує критерій, то це свідчить про відсутність загрози продовольчій безпеці України, і навпаки. Відповідно, саме критерії індикаторів продовольчої безпеки формують оціночну систему становища продовольчої безпеки країни.

Згідно з Методикою визначення основних індикаторів продовольчої безпеки визначено такі індикатори та критерії показників продовольчої безпеки [8]:

1) добова енергетичної цінності раціону людини, що визначається як сума добутків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності. Граничний критерій встановлено у

2500 ккал на добу, при цьому 55% добового раціону повинно забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження;

2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою;

3) достатність запасів зерна у державних ресурсах, що визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна в державному резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається його рівень у 17%, що відповідає 60 дням споживання;

4) економічна доступність продуктів, що визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається його рівень у 60%;

5) диференціація вартості харчування за соціальними групами, що відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств із найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств із найменшими доходами;

6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, що відстежується в динаміці та визначається в натуральному вираженні як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення;

7) продовольча незалежність за окремим продуктом, що визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту в натуральному вираженні та ємністю його внутрішнього ринку. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається його рівень у 30%.

Таким чином, у Методиці розрахунку рівня продовольчої безпеки України надано формули розрахунку семи основних індикаторів, а також визначено критерії чотирьох із них.

Натомість, у статті 11 Розділу IV проекту Закону України «Про продовольчу безпеку України» № 8370-1 надано перелік із восьми індикаторів продовольчої безпеки, показники яких відображають відсутність або наявність загрози продовольчій безпеці України, зокрема на основі критеріїв цих індикаторів як граничних показників [10]. При цьому, у законопроекті встановлено критерії лише трьох із восьми індикаторів.

Порівнюючи індикатори, передбачені в цих двох документах, варто підкреслити, що лише один із них, зокрема індикатор економічної доступності харчових продуктів, включено в обидва переліки в однаковому формулюванні. Стосовно інших індикаторів, то, наприклад, передбачений у законопроекті індикатор рівня споживання населенням харчових продуктів включає в себе два основні індикатори, закріплені в Методиці визначення основних індикаторів, а саме: забезпечення раціону людини основними видами продуктів (критерій – 17%) і добова енергетична цінність раціону людини (критерій – 2500 ккал.).

Крім того, два основні індикатори (диференціація вартості харчування за соціальними групами та ємність внутрішнього ринку окремих продуктів), що містяться в Методиці та визначають цільовий соціальний характер концепції продовольчої безпеки, взагалі не включені в законопроект. Натомість, перелік індикаторів законопроекту розширено за рахунок п'яти нових, а саме [10]:

- 1) фізична доступність харчових продуктів;
- 2) стійкість продовольчого ринку;
- 3) безпечність і якість харчових продуктів;
- 4) рівень розвитку аграрного сектору;

5) природно-ресурсний потенціал і ефективність його використання.

Таким чином, відбувається зміщення акценту з індивідуального забезпечення продовольчої безпеки (забезпечення кожної людини) на загальне (забезпечення як наявність ресурсу як такого). Відповідно до законопроекту центральне місце в переліку індикаторів продовольчої безпеки, а отже, при визначенні загрози продовольчій безпеці України, займає індикатор ступеня незалежності продовольчого ринку як такий, що визначається показниками [10]:

- 1) продовольчої незалежності окремих видів продовольства (часткою імпорту в загальній структурі їх реалізації);
- 2) рівнем самозабезпеченості основними видами продовольства (достатністю запасів цих продуктів);
- 3) обсягом державних запасів продовольства;
- 4) балансом зовнішньої торгівлі продовольчими товарами.

Більше того, показник цього індикатора є ключовим для експортно-імпоротної діяльності України, оскільки саме його критерій, як виняток, є підставою для введення законних експортно-імпорتنних обмежень або інших обмежень щодо забезпечення цілей продовольчої безпеки держави без порушення її міжнародно-правових зобов'язань, зокрема норм СОТ.

Отже, до законопроекту необхідно включити такі пропозиції щодо індикаторів продовольчої безпеки України:

- 1) закріпити узгоджений перелік індикаторів продовольчої безпеки, які корелювалися б із чинними та відповідали соціальному призначенню закону;
- 2) визначити конкретні формули обрахунку індикаторів у статті 11 Розділу IV законопроекту;
- 3) встановити критерії кожного з індикаторів у статті 12 Розділу IV законопроекту.

Проаналізуємо стан продовольчої безпеки України за 2007-2012 роки, урахувавши індикатори, що містять граничні (порогові) критерії, затверджені в Методиці визначення основних індикаторів продовольчої безпеки (табл. 1) [10].

Таблиця 1

Індикатори стану продовольчої безпеки України за 2007-2012 роки

Індикатори	Порогове значення	Роки			
		2007	2009	2011	2012
Добова енергетична цінність раціону людини, ккал, у т.ч.:	2500	2940	2946	2951	2954
продукти тваринного походження;	1375	782	796	807	844
продукти рослинного походження	1125	2158	2150	2144	2110
Достатність запасів зерна у державних ресурсах, %	17	6,7	22	23	25
Економічна доступність продуктів харчування, %	60	53,2	51,8	53,1	52,0
Продовольча незалежність за окремими продуктами, %	30				
риба і рибопродукти;		71,1	65,3	66,7	71,1
плоди, ягоди і виноград;		64,0	54,2	48,3	48,1
олія рослинна всіх видів;		56,5	44,4	39,8	39,1

Джерело: складено автором на основі звітів про стан продовольчої безпеки України за 2007-2012 роки [11]

За 2007-2012 рр. відбулося покращення більшості індикаторів, що характеризують стан продовольчої безпеки України:

1. У 2012 р. середньодобова поживність раціону українця становила 2954 ккал, що на 18,2% перевищує граничний критерій (2500 ккал). Порівняно із 2011 р. калорійність раціону населення України зросла на 0,1%, а в порівнянні з 2007 р. – на 0,5%. Спостерігаються значні диспропорції у споживанні окремих харчових продуктів. Як і в попередні роки, основну частину калорій українці споживали разом із продукцією рослинного походження. Натомість лише 28,6% середньодобового раціону забезпечується за рахунок споживання продукції тваринного походження, що майже у 2 рази нижче за встановлений граничний критерій (55%). Продукти тваринного походження вживаються населенням у недостатньому обсязі, скоріше за все через їх високу вартість та низьку купівельну спроможність більшості населення. При цьому, порівняно з 2011 р. кількість калорій, яку споживало населення у вигляді харчових продуктів тваринного походження, зросла на 4,6%, а в порівнянні з 2007 роком – на 7,9%.

2. Індикатор достатності запасів зерна протягом 2009-2012 рр. щороку збільшується і перевищує граничний рівень (17%), що відповідає положенням Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», ст. 9 якого визначено, що державний інтервенційний фонд повинен бути сформований у обсязі не менше 20% внутрішнього споживання. Лише у 2007 р. індикатор достатності запасів зерна становив 6,7%, що пов'язано з недостатнім обсягом зерна в державному інтервенційному фонді та більш високим рівнем середньорічного внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у переробку на зерно.

3. Поліпшився рівень доступності продуктів харчування для населення країни: витрати на харчування у 2012 р. становили 52% сукупних витрат домогосподарств проти 53,1% у 2011 р. та 53,2% у 2007 р. при 60-відсотковому граничному критерії.

4. Задоволення потреб населення у продовольстві, у межах його купівельної спроможності, здійснювалося по переважній більшості груп продовольства за рахунок продукції вітчизняного виробництва. Найбільш уразливими позиціями з точки зору імпортозалежності залишаються позиції «риба та рибопродукти», «плоди, ягоди та виноград», «олія рослинна всіх видів», частка імпорту за цими групами в загальному споживанні у 2012 р. відповідно становила 71,1; 48,1 та 39,1% при 30-відсотковому пороговому критерії цього індикатора. Значний відсоток імпорту по групі «олія рослинна всіх видів» обумовлений ввезенням тропічних олій, які не виробляються в Україні (пальмова, кокосова олії тощо), але широко використовуються у виробництві продовольчих і непродовольчих товарів вітчизняними підприємствами. При цьому внутрішній попит на олію соняшникову повністю забезпечувався за рахунок власного виробництва. У 2012 р. частка імпорту риби та рибопродуктів у внутрішньому споживанні порівняно з 2011 р. збільшилася на 4,4-відсоткові пункти, що відбулося на фоні зростання споживчого попиту на таку продукцію внаслідок зниження цін на неї (за даними Держкомстату, у 2012 р. індекс цін на рибу та рибопродукти становив 98,3%). Основну частину імпорту плодово-ягідної продукції становлять екзотичні види фруктів (цитрусові, банани, фініки, ананаси тощо), питома вага яких у загальному обсязі імпорту плодово-ягідної продукції у 2012 р. становила майже 70%. Слід відмітити позитивну тенденцію до зниження імпортозалежності у 2012 р. порівняно з 2007 р. за статтею «плоди, ягоди та виноград» на 15,9-відсоткові пункти, а за статтею «олія рослинна всіх видів» – на 17,4-відсоткові пункти.

Висновки

Існуючі підходи до визначення індикаторів і критеріїв оцінки стану продовольчої безпеки вимагають подальшого вдосконалення. Ураховуючи вищевикладене, стан продовольчої безпеки країни визначається широким спектром взаємозалежних показників, які можна систематизувати в такі групи: стан забезпечення населення якісною та безпечною продукцією; рівень споживання населенням продуктів харчування; економічна та фізична доступність продовольства; стійкість продовольчого ринку та ступінь його незалежності; рівень розвитку агропродовольчої сфери; природно-ресурсний потенціал і ефективність його використання.

Дослідження стану продовольчої безпеки протягом 2007-2012 рр. свідчить про покращення більшості індикаторів. Аналізовані індикатори відповідають встановленим пороговим значенням, однак, зо деякими з них виявлено значні диспропорції. Так, індикатор добової енергетичної цінності раціону людини знаходиться в межах норми (понад 2500 ккал). Разом з тим, спостерігається дисбаланс між споживанням продукції рослинного та тваринного походження. Останні менше споживаються, насамперед, через їх високу вартість та низьку купівельну спроможність більшості населення, що майже у 2 рази нижче граничного критерію. У цілому протягом досліджуваного періоду стан продовольчої безпеки покращився.

Слід зазначити, що для повного аналізу стану продовольчої безпеки доцільно враховувати й низку показників соціально-економічного характеру, які у свою чергу визначають як рівень, так і якість життя населення. Крім того, при характеристиці стану продовольчої безпеки необхідним є аналіз макроекономічних показників, адже проблема має комплексний характер і пов'язана з макроекономічним розвитком як країни в цілому, так і окремих її регіонів.

У перспективі слід перейти до застосування в Україні системи індикаторів продовольчої безпеки, запропонованих експертами Комітету з продовольчої безпеки (CFS). Це дасть можливість здійснити оцінку реального стану продовольчої безпеки, що складається в різних регіонах і країні загалом, та своєчасно здійснити відповідні заходи щодо її покращання.

Література

1. Білорус О. Г. Глобалізація і безпека розвитку / О. Г. Білорус, М. О. Гончаренко, О. В. Зернецька, В. А. Зленко. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.
2. Волченко Н. В. Сутність та поточний стан продовольчої безпеки держави / Н. В. Волченко // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Серія «Економіка та менеджмент». – Вип. 5 (56). – 2013. – С. 15-20.
3. Скидан О. В. Продовольча безпека як пріоритет аграрної політики : проблеми інституціоналізації / О. В. Скидан // Електронне наукове фахове видання АМУ «Державне управління : удосконалення та розвиток». – 2010. – № 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=154>
4. Власов В. І. Глобальна продовольча проблема / В. І. Власов. – К., 2001. – 506 с.
5. Саблук П. Т. Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в XXI столітті / П. Т. Саблук. – К., 2001. – 94 с.
6. Воротін В. Є. Макроекономічне регулювання в умовах глобальних трансформацій / В. Є. Воротін. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 392 с.
7. Мостовий Г. І. Агробізнес : державне регулювання / Г. І. Мостовий. – Харків : Основа, 2002. – 300 с.
8. Методика визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання продовольчої безпеки» № 1379 від 5 грудня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF>

9. Манзій І. Б. Про показники продовольчої безпеки країни / І. Б. Манзій // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 51-56.

10. Проект Закону України «Про продовольчу безпеку України» від 28 квітня 2011 р. № 8370-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html

11. Звіти про стан продовольчої безпеки України за 2007-2012 роки. Сайт Міністерства економіки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.me.gov.ua/file/link/187457/file/zvit2012.doc

12. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження методики розрахунку рівня економічної безпеки України» № 60 від 2 березня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1022.4251.0>

УДК 311.33:330.83

К. С. Степанкевич
*кандидат економічних наук, доцент,
Університет економіки та права «КРОК»*

Еволюція статистики як фактографічної ланки в мікроосновах сучасної макроекономіки

У статті запропоновано новий погляд на методологію статистичних висновків як на сполучну ланку в мікроосновах сучасної прикладної макроекономіки. Під цим новим кутом зору розглянуто еволюцію статистичної методології.

Ключові слова: статистика, мікроекономіка, макроекономіка, бізнес-барометр, цикли ділової активності, Кейнс, Кетле, Персонс.

К. С. Степанкевич
*кандидат экономических наук, доцент,
Университет экономики и права «КРОК»*

Эволюция статистики как фактографического звена в микроосновах современной макроэкономики

В статье предложен новый взгляд на методологию статистических выводов как на связующее звено в микроосновах современной прикладной макроэкономики. Под этим новым углом зрения сделан обзор эволюции статистической методологии.

Ключевые слова: статистика, микроэкономика, макроэкономика, бизнес-барометр, циклы деловой активности, Кейнс, Кетле, Персонс.

K. Stepankevych
*PhD in Economics, Associate Professor,
«KROK» University*

Evolution of Statistics as a Factographical Link in Microfoundations of Modern Macroeconomics

This article offers a new look at methods of statistical inference as a connecting link in microfoundations of modern applied macroeconomics. With this new insight in mind the evolution of statistical methods is reviewed.